

DALIUS JARMALAVIČIUS

Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: sinchroninė ir diachroninė žodžių daryba, istorinė germanų kalbų morfologija, baltų dvikalbių rankraštinų žodynų žodžių darybos tyrimai.

XVII A. ANONIMINIO
RANKRAŠTINIO ŽODYNO
LEXICON LITHUANICUM
SUDURTINIAI VOKIEČIŲ
KALBOS DAIKTAVARDŽIAI

German Nominal Compounds in Manuscript
Anonymous German-Lithuanian Dictionary
Lexicon Lithuanicum from the 17th Century

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje aptariami XVII a. anoniminio rankraščinio vokiečių-lietuvių kalbų žodyno *Lexicon Lithuanicum* vokiškų daiktavardžių dūriniai. Tyrimo duomenys pateikiami šia tvarka: pirmiausia aprašomi dūrinių modeliai pagal jų pirmojo dėmens kalbos dalį, aptariamas jų jungimo pobūdis, po to analizuojami sudurtiniai daiktavardžiai pagal jų dėmenų semantinę-sintaksinę ryšį, išskiriant determinatyvinius, posesyvinius, kopuliatyvinius ir valdomuosius dūrinius. Galiausiai apžvelgiama sudurtinių daiktavardžių dėmenų darybinė struktūra.

ESMINIAI ŽODŽIAI: žodžių daryba, rankraščinis žodynas, sudurtiniai žodžiai, determinatyviniai, posesyviniai ir valdomieji dūriniai.

ANNOTATION

This article analyzes the compounding of German nouns in the manuscript anonymous German-Lithuanian dictionary *Lexicon Lithuanicum* from the 17th Century. The results are presented as follows: first, the types of German nouns based on their left-hand members containing a linking element are discussed; afterwards, another classification of

compounds according to the semantic and syntactic interpretation of their constituents, including determinative, possessive, copulative and de-verbal compounds, is analyzed. Finally, the structure of compound words from the perspective of word-formation of their units is described in detail.

KEYWORDS: word-formation, manuscript dictionary, nominal compounding, determinative, possessive and deverbal compounds.

0. ĮVADAS

Šiame straipsnyje aptariami anoniminio vokiečių–lietuvių kalbų rankraščinio žodyno *Lexicon Lithuanicum*, kuris laikytinas pirmuoju šių kalbų žodynu Mažojoje Lietuvoje, vokiškų daiktavardžių dūriniai. Prieš pateikiant sudurtinių vokiečių kalbos daiktavardžių analizės duomenis, vertėtų keletu žodžių apžvelgti žodyno kilmės hipotezes. Pažymėtina, kad ligi šiol mokslininkams nepavyko nustatyti nei rankraščio autoriaus, nei konkrečios jo parašymo datos. Tiesa, ilgą laiką manyta, kad minėto žodyno autorius turėjęs būti Danielius Kleinas, o šios hipotezės šalininkai argumentavo tuo, kad Kleinas, be lietuvių kalbos gramatikos, dar buvo parengęs dvikalbį žodyną, kuris nebuvo išspausdintas, todėl *Lexicon Lithuanicum* galėtų būti pastarojo nuorašas (plg. Citavičiūtė 2008: 266, 2009: 32–33; Drotvinas 1987: 10). Su šia autorystės interpretacija nėra linkęs sutikti Vincetas Drotvinas, atkreipdamas dėmesį į tai, kad tiek žodyne, tiek ir Kleino veikaluose skiriasi tų pačių žodžių rašyba. Jei tai būtų Kleino rankraštis, tai abiejuose veikaluose žodžių užrašymas esą sutaptų kur kas labiau. Nors, sprendžiant iš *Lexicon Lithuanicum* rankraščio popieriaus ženklų, žodynas galėtų būti parašytas 1632–1658 m., t. y. parengtas panašiu laiku, kaip ir Kleino gramatikos, tačiau rankraščio rašysenos analizė leidžia teigti, kad tai veikia turėtų būti kelių asmenų parengtas veikalas (Drotvinas 1987: 12–15, 18). Tuo tarpu Vincas Urbutis rankraščinio žodyno autorystės klausimu nėra toks kategoriškas, nes ir paties Kleino žodžiai rašomi nevienodai, todėl atskirų priebalsių dvejinimo atvejų nesutapimas dar nereiškia skirtingos autorystės. Kita vertus, Urbutis pažymi, kad *Lexicon Lithuanicum* yra tik nuorašas, rengtas ne vieno žmogaus (Urbutis 1990: 184). Kadangi šio rankraščio autorystė nėra nustatyta, todėl, anot Drotvino (1987: 23), šį žodyną tikslinga laikyti anoniminiu, savarankišku XVII a. vidurio Prūsijos lietuvių raštijos paminklu, vertingu dėl gyvosios to meto kalbos žodžių gausos, taip pat dėl įvairios žodyno leksinės ir darybinės sinonimikos.

Lexicon Lithuanicum, kurio tekstą sudaro 225 puslapiai (113 lapų), o registrą – 9200 vokiškų žodžių bei 7200 lietuviškų atitikmenų, žodžių darybos aspektu tiek pasaulyje, tiek ir Lietuvoje nėra plačiau tyrinėtas, o daiktavardiniai vokiečių kalbos dūriniai, kurių užfiksuota ne tiek mažai (1170 žodžių), iš viso netirti, todėl šis rankraštis pasirinktas daiktavardžių dūrinių darybos analizės šaltiniu. Rankraštinis žodynas pasitelkiamas tyrimui dar ir dėl to, kad tokio pobūdžio tekste gausu šnekamosios, korektūrų nepalietos leksikos, teikiančios nemažai informacijos apie tam tikru laikotarpiu vartotos kalbos subtilybes, jos autentiškumą.

Kitas apie šio straipsnio aktualumą bylojantis faktas yra istorinės vokiečių kalbos dūrinių darybos sistemiško tyrimo stoka, ypač pasigendama tyrimų apie XVII a. sudurtinių žodžių vyraujančius tipus. Antai Eva-Maria Heinle (2000: 1911–1912) šio šimtmečio dūrinius apibūdina labai bendrai, t. y., pirma, jog jie užėmė svarbų vaidmenį žodžių daryboje, ir antra, kad anuomet jau ryškėjo tendencija daiktavardžių dūrinius sudaryti iš daugiau nei dviejų komponentų. Kaip pastebime, šie teiginiai nėra informatyvūs ir neleidžia susidaryti bendro vaizdo apie XVII a. dūrinių daryboje dominavusius jų modelius, dėmenų struktūros ypatybes. Taigi, remiantis atliktos analizės duomenimis, siekiama ne tik aprašyti žodyne užfiksuotų vokiečių kalbos daiktavardinių kompozitų vyraujančius darybinius modelius, dėmenų sintaksinę–semantinę sandarą bei apžvelgti komponentų jungimo pobūdį ar jų darybinę struktūrą, bet ir įvertinti žodžių, reprezentuojančių daugiakompleksę dėmenų struktūrą, darybos potencialą.

Straipsnyje tyrimo duomenys pateikiami šia tvarka: pirmiausia dūriniai aptariami pagal pirmojo dėmens kalbos dalį, siekiant nustatyti vyraujančius dūrybos modelius bei komponentų jungimo pobūdį, po to jie aprašomi pagal dėmenų semantinę–sintaksinę ryšį. Galiausiai apžvelgiama sudurtinių vokiškųjų daiktavardžių dėmenų darybinė struktūra.

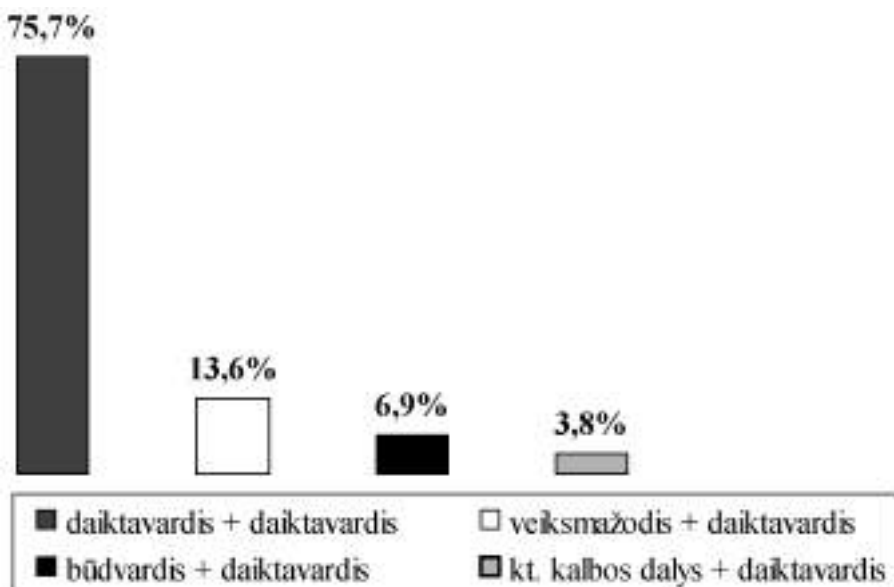
Tikslinant tam tikrus vokiečių kalbos sudurtinių daiktavardžių darybos faktus naudotasi šiais žodynais: Hermanno Frischbiero (1971), Richardo Pietscho (1991), elektronine Jacobo ir Wilhelmo Grimmų žodyno versija (URL: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>), ir DUDEN etimologijos žodynu (2001).

1. DŪRINIŲ DĖMENŲ SANDARA PAGAL PIRMOJO DĖMENS KALBOS DALIS

Žodyne dominuoja dūrinių modelis, kurio abu dėmenys yra daiktavardiniai. Šie žodžiai sudaro 75,7 % visų sudurtinių žodžių (žr. 1 diagramą), pvz.:

*Abendstern Wakaro βwaiβde*¹ ‘vakaro žvaigždė’ Lex 2a (*Abend* ‘vakaras’ + *Stern* ‘žvaigždė’), *Bauchwehe Pilwo Skaudejims, Rûpes* Lex 13 (*Bauch* ‘pilvas’ + *Wehe* ‘skausmas’), *Dachziegel Czerpiczia, Plita* ‘čerpė’ Lex 22 (*Dach* ‘stogas’ + *Ziegel* ‘plyta’), *Finger Hutt Nopertskas* ‘antpirštis’ Lex 36 (*Finger* ‘pirštas’ + *Hutt* ‘skrybėlė, kepurė’), *Milch Eymer Milβtuwe* ‘milžtuwė’ Lex 61a (*Milch* ‘pienas’ + *Eymer* ‘kibiras’), *Schafffleisch Awinczena* ‘aviena’ (*Schaff* ‘avis’ + *Fleisch* ‘mėsa’), *Tischtuch Skoterte* ‘staltiesė’ Lex 88 (*Tisch* ‘stalas’ + *Tuch* ‘skarelė’).

1 DIAGRAMA. Dūriniai pagal pirmojo dėmens kalbos dalį²

Daug mažiau žodyne rasta dūrinių su pirmuoju veiksmazodiniu dėmeniu, kurie sudaro 13,6 % visų sudurtinių daiktavardžių, pvz.: *Auffwaschtuch Masgote* ‘mazgotė, skuduras’ Lex 10 (*auffwaschen* ‘plauti, mazgoti’ + *Tuch* ‘skarelė, skuduras’), *Backof Peczus* ‘krosnis’ Lex 12a (*backen* ‘kepti’ + *Ofen* ‘krosnis’), *Dancklied Dekawones Giesme* Lex 22a (*dancken* ‘dėkoti’ + *Lied* ‘daina, giesmė’), *Findgeld Radybos* Lex 36 (*finden* ‘(su)rasti’ + *Geld* ‘pinigai’), *Schneidscheer*

¹ Straipsnyje pateikiamas originalus analizuojamo šaltinio autoriaus dūrinių vertimas į lietuvių kalbą. Viengubose kabutėse pateikiami žodžiai, kurių reikšmė šiuolaikinėje kalboje skiriasi arba skaitytojui gali būti nesuprantama.

² Plg. Jarmalavičius, Stundžia 2015: 233.

Zirkles ‘žirklės’ Lex 76a (*schneiden* ‘pjauti, kirpti’ + *Scheer(e)* ‘žirklės’), *Wetz Stein Tekelas*, *Galanstuwas* ‘galastuvas’ Lex 105 (*wetzen* ‘galasti’ + *Stein* ‘akmuo’).

Palyginti su dūriniais, kurių pirmasis dėmuo yra veiksmažodis, būdvardis + daiktavardis modelio žodžių užfiksuota beveik dvigubai mažiau (~6,9 %), pvz.: *Baar Geld Penigai* ‘pinigai’ Lex 12 (*bar* ‘grynas’ + *Geld* ‘pinigai’), *Flachfeld Lyguma* Lex 36a (*flach* ‘plokščias’ + *Feld* ‘laukas’), *Graupferd Szirmas* ‘širmas arklys’ Lex 44 (*grau* ‘pilkas’ + *Pferd* ‘arklys’), *Neumond jaunas* ‘jaunatis’ Lex 64a (*neu* ‘naujas’ + *Mond* ‘mėnulis’), *Sauerteig Raugas* Lex 73 (*sauer* ‘rūgštus’ + *Teig* ‘tešla’), *Weiß Brodt* Piragas ‘pyragas, balta duona’ Lex 104a (*weiß* ‘baltas’ + *Brodt* ‘duona’).

Dūrinių, kurių pirmasis dėmuo gali būti prielinksnis ar skaitvardis, žodyne rasta labai mažai, ir jie sudaro vos 3,8 % visų analizuotų daiktavardžių, pvz.: *Auffgeld Uβzylkas* ‘priedas’ Lex 8a (*auff* ‘prie, ant’ + *Geld* ‘pinigai’), *Nachhochzeit Paswodbis* ‘vaišės po vestuvių’ Lex 63a (*nach* ‘po’ + *Hochzeit* ‘vestuvės’), *Vorhauß Buttas* ‘priemenė’ Lex 102 (*vor* ‘prieš’ + *Hauß* ‘namas’), *Einhorn Wienraggis* ‘vienaragis’ Lex 28 (*ein(s)* ‘vienas’ + *Horn* ‘ragas’), *Nenunauge Dewinakkis* ‘devynakė’ Lex 64a (*neun* ‘devyni’ + *Auge* ‘akis’).

2. DŪRINIŲ DĖMENŲ JUNGIMO POBŪDIS

Žodyno dūriniai su pirmuoju daiktavardiniu ir veiksmažodiniu dėmeniu gali būti su jungiamaisiais elementais ir be jų. Nagrinėjamo rankraščio 196 sudurtiniams žodžiams būdinga interfiksacija, jie sudaro apie 16,8 % visų sudurtinių žodžių. Jungiamieji elementai gali būti linksniniai ir nelinksniniai (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. *Lexicon Lithuanicum* dūrinių dėmenų jungimas

Dūriniai su pirmuoju daiktavardiniu ir veiksmažodiniu dėmeniu		
1045 (100 %)		
Be jungiamojo elemento	Su jungiamuoju elementu	
849 (81,2 %)	196 (18,8 %)	
	Linksniniai jungiamieji elementai	Nelinksniniai jungiamieji elementai
	174 (16,7 %)	22 (2,1 %)

Didžiosios dalies dūrinių su abiem daiktavardiniais dėmenimis jungiamieji elementai žymi pirmojo dėmens linksnio formą (žr. 2 lentelę). Sudurtinių žodžių dėmenys jungiami šiais linksniniais interfiksais:

2 LENTELĖ. Dūrinių jungiamieji elementai

Modelis	Jungiamieji elementai (196)				
	(e)s	(e)n	e	er	ens
<i>Daiktavardis + daiktavardis</i>	58	103	10	10	2
<i>Veiksmazodis + daiktavardis</i>	-	-	13	-	-
Proc.	29,6	52,6	11,7	5,1	1

a) *-(e)n-*, su kuriuo yra daugiausia žodžių, pvz.: *Augenlieder Akkiu Wokkai* Lex 10 (gen. pl. *Augen* ‘akių’ + nom. pl. *Lieder* ‘vokai’), *Birkenoel Degutas* Lex 18 (gen. pl. *Birken* ‘beržų’ + nom. sg. *Oel* ‘aliejus’), *Fliegen Schwarm Mussumarai* ‘musių spiečius’ (gen. pl. *Fliegen* ‘musių’ + nom. sg. *Schwarm* ‘spiečius’), *Gerstenstroh Miezenojei* ‘miežių šiaudai’ (gen. pl. *Gersten* ‘miežių’ + nom. sg. *Stroh* ‘šiaudai’);

b) *-(e)s-*, su kuriuo užfiksuota mažiau dūrinių nei su jungiamuoju elementu *-(e)n-*, pvz.: *Bockshorn Ozo ragas* ‘ožio ragas’ Lex 19 (gen. sg. *Bocks* ‘ožio’ + nom. sg. *Horn* ‘ragas’), *Bräutigams Mutter Anczyta* ‘anyta’ Lex 19a (gen. sg. *Bräutigams* ‘jaunikio’ + nom. sg. *Mutter* ‘motina’), *Gottes Hauß Baßnyczia* ‘Bažnyčia’ Lex 43a (gen. sg. *Gottes* ‘Dievo’ + nom. sg. *Hauß* ‘namas’), *Kindes Kind Waiku waikai*, *Annuks* ‘vaikaitis’ (gen. sg. *Kindes* ‘vaiko’ + nom. sg. *Kind* ‘vaikas’);

c) *-e-*, kuris yra daug retesnis už *-(e)n-* ir *-(e)s-*, pvz.: *Erndtezeit Pjutes Czesas* ‘pjūtis’ Lex 32 (nom. sg. *Erndte* ‘pjūtis’ + nom. sg. *Zeit* ‘laikas’), *Gansestall Zasinyczia* ‘žąsidė’ Lex 39 (gen. pl. *Ganse* [Gänse] ‘žąsų’ + nom. sg. *Stall* ‘tvartas’), *Kuhe Kalb Telicze* ‘telyčaitė’ Lex 56 (gen. pl. *Kuhe* [Kühe] ‘karvių’ + nom. sg. *Kalb* ‘teliukas’);

d) *-er-*, kuri turi 10 kompozitų, pvz.: *Eyer Klar Baltinys* ‘baltymas’ Lex 33a (gen. pl. *Eyer* ‘kiaušinių’ + *Klar* ‘baltymas’), *Hünerstall Laksta* ‘vištidė’ Lex 51a (gen. pl. *Hüner* [Hühner] ‘vištų’ + nom. sg. *Stall* ‘tvartas’), *Kleiderbürst Drapano Szepetys* ‘drabužių šepetys’ Lex 54a (gen. pl. *Kleider* ‘drabužių’ + nom. sg. *Bürst[e]* ‘šepetys’);

e) *-ens-*, kuriuo sujungta vos pora žodžių, pvz.: *Glaubensgenoß* Vienos Wieros ‘bendratikis’ Lex 43 (gen. sg. *Glaubens* ‘tikėjimo’ + nom. sg. *Genoß* [Genosse] ‘draugas, narys’), *Herzensfreund Birdies prietelus* ‘artimas draugas’ Lex 48a (gen. sg. *Herzens* ‘širdies’ + nom. sg. *Freund* ‘draugas’).

Daiktavardis + daiktavardis modelio dūrinių dėmenys nelinksniniais elementais jungiami retai, pvz.: *Bruderntochter Brolyzce* ‘dukterėčia’ Lex 20 (*Bruder* ‘brolis’ + *n* + *Tochter* ‘duktė’), *Geburtsstunde Adina Uzgimmimo* ‘gimimo valanda’ Lex 39a (*Geburt* ‘gimimas’ + *s* + *Stunde* ‘valanda’), *Herzeleyd Nekandas*, *Negandas* ‘neganda’ Lex 48a (*Herz* ‘širdis’ + *e* + *Leyd* ‘kančia’), *Liebestrunck Meiles gerimas* ‘meilės gėrimas’ Lex 59 (*Liebe* ‘meilė’ + *s* + *Trunck* ‘gėrimas’),

Paulbekehrungstag Pussiauzêmis, Paulinne ‘Paulinè’ Lex 67 (*Paulbekehrung* ‘Pauliaus atsivertimas’ + *s* + *Tag* ‘diena’), *Storchen Nest Gandru lizdas* ‘gandralizdis’ Lex 84a (pl. *Storche* [Störche] ‘gandrai’ + *n* + *Nest* ‘lizdas’).

Didžioji dalis daiktavardžių dūrinių su pirmuoju veiksmožodiniu dėmeniu dažniausiai vartojami be jungiamojo elemento (žr. 2 lentelę). Su jungiamuoju nelinksniniu interfiksu *-e-* žodyne rasta 13 žodžių, jie sudaro 8,1 % šio tipo dūrinių, pvz.: *Blasebalg Duples* ‘vargonų dumplės’ Lex 18 (*blasen* ‘pūsti’ + *Balg* ‘dumplės’), *Hebebaum Wiedzdas* ‘svertas’ Lex 46a (*heben* ‘kelti’ + *Baum* ‘medis, svertas’), *Löse Geld Waddawimas* ‘išpirka’ Lex 59a (*lösen* ‘atleisti, nutraukti’ + *Geld* ‘pinigai’), *Näherahmen Spielczus* ‘audinio rėmas’ Lex 64 (*nähen* ‘siūti’ + *Rahmen* ‘rėmas’), *Pflege Sohn Ißsunis* ‘posūnis’ Lex 67a (*pflegen* ‘globoti’ + *Sohn* ‘sūnus’), *Sendebrieff Gromata* ‘laiškas’ Lex 79a (*senden* ‘siųsti’ + *Brieff* ‘laiškas’).

Palyginę šio tyrimo duomenis su kitais istorinės žodžių darybos darbais, galime išvelgti tam tikras dūrinių dėmenų jungimo tendencijas XVII a. vokiečių kalbos šaltiniuose. Antai Danielis Sollingas, nustatė, kad XVII a. pamokslų tekstuose sudurtinių daiktavardžių dėmenys dažniausiai jungiami elementais *-(e)n-* (54,1 %) ir *-(e)s-* (38,4 %), o kiti jungiamieji elementai yra daug retesni (plg. Solling 2012: 147–148). Minėti interfiksacijos polinkiai būdingi ir Langijaus rankraščinio žodyno dūriniams, o jungiamieji elementai *-(e)n-* ir *-(e)s-* sudaro atitinkamai 45,4 % ir 41,3 % visų interfiksų (plg. Jarmalavičius 2014: 125).

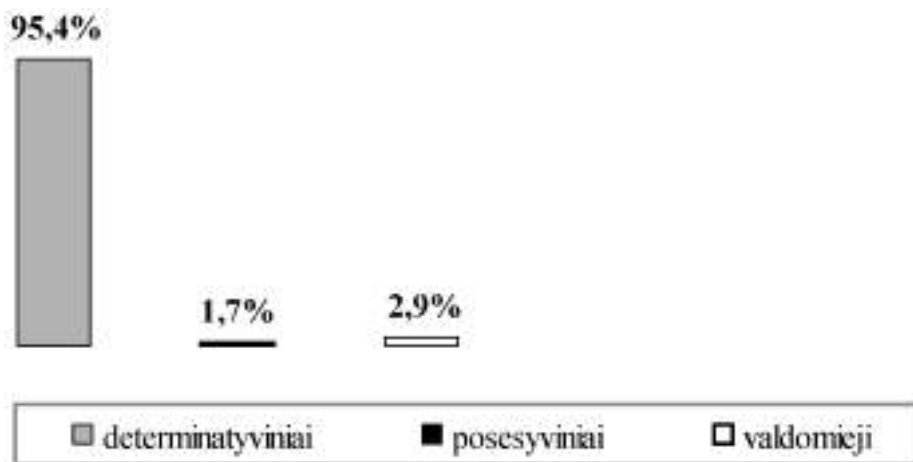
3. DŪRINIAI PAGAL DĖMENŲ SEMANTINĮ–SINTAKSINĮ RYŠĮ

Grupuoiant dūrinius pagal jų dėmenų semantinį–sintaksinį ryšį, pasiremta Helenos Larsson (2010: 13 tt.) pateikta klasifikacija, kurioje skiriami determinatyviniai, posesyviniai, valdomieji ir kopuliatyviniai dūriniai. *Lexicon Lithuanicum* determinatyvinių dūrinių užfiksuota 1116, posesyvinių 20, valdomųjų 34, o kopuliatyvinių nė vieno (žr. 2 diagramą).

3.1. Determinatyviniai dūriniai

Lexicon Lithuanicum žodžių darybos analizė rodo, kad produktyviausi yra determinatyviniai vokiečių kalbos dūriniai (žr. 2 diagramą). Šio tipo sudurtinių žodžių užfiksuota 1116 (apie 95,4 % visų dūrinių). Daugiausia rasta determinatyvinių dūrinių, kurių abu dėmenys yra paprastieji žodžiai (*simplicia*), jie sudaro

2 DIAGRAMA. Dūriniai pagal dėmenų semantinį-sintaksinį pobūdį³

84,9 % determinatyvinių kompozitų (žr. 3 lentelę), pvz: *Birckwaßer Sulla* ‘beržų sula’ Lex 18 (*Bircke* ‘beržas’ + *Waßer* ‘vanduo’), *Fleischwurst Kilbasas* ‘(kraujinė) dešra’ Lex 36a (*Fleisch* ‘mėsa’ + *Wurst* ‘dešra’), *Glockenthurm Warpnicia* ‘varpinė’ Lex 43 (*Glocke* ‘varpas’ + *Thurm* ‘bokštas’), *Kirchhoff Kapai, Kapines, Szwentors* ‘kapai, šventorius’ Lex 54 (*Kirch(e)* ‘Bažnyčia’ + *Hoff* ‘kiemas’), *Nordwind bau-re, Ziemys* ‘žiemys’ Lex 65 (*Nord* ‘šiaurė’ + *Wind* ‘vėjas’), *Ochsen Hirt Kerdzus* ‘kerdžius’ Lex 66 (*Ochse* ‘jautis’ + *Hirt* ‘piemuo’), *Zahn Fleisch Dantu Smagines* ‘dantenos’ Lex 108a (*Zahn* ‘dantis’ + *Fleisch* ‘mėsa’).

3 LENTELĖ. Determinatyvinių dūrinių dėmenų darybinė sandara

	Paprastasis ž. + paprastasis ž.	Paprastasis ž. + darinys	Darinys + paprastasis ž.	Darinys + darinys
Skaičiais	948	115	49	4
Procentais	84,9	10,3	4,4	0,4

Daiktavardinių determinatyvinių dūrinių pirmasis ar antrasis dėmuo gali būti darinys. Tokią struktūrą žodyne reprezentuoja 168 žodžiai (15,1 % dūrinių). Stambią tokių žodžių grupę sudaro daiktavardžiai, kurių antrasis dėmuo yra vedinys ar konversyvas, retais atvejais dūriny, t. y. turintis darybos

³ Plg. Jarmalavičius, Stundžia 2015: 240.

atžvilgiu skaidų kamieną. Tokių žodžių yra 115 (žr. 3 lentelę), pvz.: *Abenddemmerung apitamse* ‘prieblanda’ Lex 2 (*Abend* ‘vakaras’ + *Demmer-ung* ‘prieblanda’ ← *demmern* [dämmern] ‘temti’), *Götzen Diener Balwo tarnas* ‘stabmeldys’ Lex 44 (*Götze* ‘stabas’ + *Dien-er* ‘tarnautojas’ ← *dienen* ‘tarnauti’), *Eheverbindnüß Derrybos* ‘santuokos patvirtinimas’ Lex 26a (*Ehe* ‘santuoka’ + *Verbind-nüß* ‘nustatymas, įpareigojimas’ ← *verbinden* ‘(su)jungti, (su)sieti’), *Hahnengeschrey Gaidyste* ‘gaidžio giedojimas’ Lex 45 (*Hahn* ‘gaidys’ + *Ge-schrey* ← *Schrey* ‘riksmas, šauksmas’), *Pferd Decke Arklu dekis* ‘gūnia’ Lex 67a (*Pferd* ‘arklys’ + *Deck-e* ‘apdangalas, gūnia’ ← *decken* ‘(už)dengti’), *Apffeltranck Krubin-nis* ‘obuolių vynas’ Lex 7a (*Apffel* ‘obuolys’ + *Tranck* ‘gėrimas’ ← *trinken* ‘gerti’), *Halßbandt Retezes* ‘kaklaskarė’ Lex 45a (*Halß* ‘kaklas’ + *Bandt* ‘juosta, raištis’ ← *binden* ‘rišti’), *Fußfall Paklanas* ‘puolimas po kojų’ Lex 38a (*Fuß* ‘pėda’ + *Fall* ‘kritimas’ ← *fallen* ‘kristi’), *Hammerschlag Gelležūnis* ‘kalamos geležies nuodegos’ Lex 45a (*Hammer* ‘kūjis’ + *Schlag* ‘smūgis’ ← *schlagen* ‘mušti, smogti’), *Mondschein Menesena* ‘mėnesiena’ Lex 62 (*Mond* ‘mėnulis’ + *Schein* ‘švytėjimas, spindėjimas’ ← *scheinen* ‘šviesti, spindėti’), *Erdweyrauch Kodylas* ‘bot. geltonžiedė vaigina’ (*Erd(e)* ‘žemė’ + *Weyrauch* [Weihrauch] ‘smilkalai’ ← *weihen* ‘šventinti’ + *Rauch* ‘dūmai’).

Kitą, daugiau nei dukart mažesnę, determinatyvinių kompozitų grupę sudaro žodžiai, kurių pirmasis dėmuo gali būti vedinys, dūrinys ar konversyvas, o antrasis – paprastasis žodis. Tokia dėmenų struktūra būdinga 49 dūriniam (žr. 3 lentelę), pvz.: *Jagthund Skallikas* ‘medžioklinis šuo’ Lex 51a (*Jag-t* ‘medžioklė’ ← *jagen* ‘medžioti’ + *Hund* ‘šuo’), *Jagergarn Tinklas* ‘medžioklės kilpos’ Lex 51a (*Jag-er* [Jäger] ‘medžiotojas’ ← *jagen* ‘medžioti’ + *Garn* ‘tinklas, kilpos’), *Brandmahl Ugnies abgams* ‘nudegimo žymė’ Lex 19a (*Brand* ‘gaisras’ ← *brennen* ‘išdeginti, liepsnoti’ + *Mahl* [Mal] ‘apgamas’), *Fuhrmann Perwazininks, Paramininks* ‘vežikas’ Lex 34 (*Fuhr* ‘vežimas’ ← *fahren* ‘vežti, važiuoti’ + *Mann* ‘vyras’), *Wurffschauffel Wetykle* ‘grūdų semtuvas’ Lex 108 (*Wurff* ‘metimas’ ← *werfen* ‘mesti’ + *Schauffel* ‘semtuvas’), *Lebensziel Likkimas, Kakas* ‘gyvenimo tikslas’ Lex 57a (*Leben* ‘gyvenimas’ ← *leben* ‘gyventi’ + *Ziel* ‘tikslas’), *Rechnen Meister Rokundininkas* ‘skaičiuotojas’ Lex 70 (*Rechnen* ‘skaičiavimas’ ← *rechnen* ‘skaičiuoti’ + *Meister* ‘meistras’).

Retais atvejais dvikamieniai daiktavardžiai taip pat gali būti determinatyvinių dūrinių pirmuoju dėmeniu, pvz.: *Kachelofenfuß Pūdmentas* ‘fundamentas (akmuo, ant kurio sumūryta koklinė krosnis)’ Lex 52a (*Kachelofen* ‘koklinė krosnis’ ← (*Kachel* ‘koklis’ + *Ofen* ‘krosnis’) + *Fuß* ‘pėda’), *Mannsbruderweib Zente* ‘jentė, žentė’ Lex 60a (*Mannsbruder* ‘vyro brolis’ ← (*Mann* ‘vyras’ + *Bruder* ‘brolis’) + *Weib* ‘žmona’), *Mutter Schwester Mann Tettenas* ‘tetėnas’ Lex 63 (*Mutter(s)schwester* ‘teta’ ← (*Mutter* ‘motina’ + *Schwester* ‘sesuo’) + *Mann* ‘vyras’). Svarbu paminėti, kad žodžių, sudarytų daugiau nei iš dviejų kamienų,

nėra gausu ir kituose šio autoriaus tirtuose žodynuose. XVII a. Langijaus rankraštiniam žodyne panašią dėmenų struktūrą reprezentuojančių dūrinių priškaičiuojama kiek daugiau nei dešimt (plg. Jarmalavičius 2014, 127–129).

Labai mažą determinatyvų grupę sudaro dūriniai, kurių abu dėmenys nėra paprastieji žodžiai, bet vediniai ar konversyvai, t. y. dariniai. Šių žodžių užfiksuota vos 4 (žr. 3 lentelę): *Gericht Schreiber Sudo Skribele* ‘teismo sekretorius / raštininkas’ Lex 41 (*Ge-richt* ‘teismas’ ← *richten* ‘teisti’ + *Schreib-er* ‘raštininkas’ ← *schreiben* ‘rašyti’), *Hitzkranckheit Karßtligge* ‘karštinė’ Lex 50 (*Hietz-e* ‘karštis’ ← *heiß* ‘karštas’ + *Kranck-heit* ‘liga’ ← *krank* ‘sergantis, ligotas’), *Liebestrunck Meiles gerimas* ‘meilės gėrimas’ Lex 59 (*Lieb-e* ‘meilė’ ← *lieb* ‘mielas’ + *Trunck* ‘gėrimas’ ← *trinken* ‘gerti’), *Würffel Spiel Werpeliu Zaislas* ‘žaidimas kauliukais’ Lex 108 (*Würff-el* ‘kauliukas’ ← *Wurff* ‘metimas’ + *Spiel* ‘žaidimas’ ← *spielen* ‘žaisti’).

3.2. Posesyviniai dūriniai

Kitas sudurtinių žodžių tipas yra posesyviniai dūriniai. Žodžių, žyminčių žmonių ar gyvūnų pavadinimus, *Lexicon Lithuanicum* rasta 20, t. y. apie 1,7 % visų kompozitų.

Daugumos šių žodžių pirmasis dėmuo yra būdvardis, t. y. dominuoja būdvardis + daiktavardis modelis: *Groß Kopff Didgalwis* ‘didžiagalvis’ Lex 44a (*groß* ‘didelis’ + *Kopff* ‘galva’), *Kahlkopff Plikkis* Lex 52a (*kahl* ‘plikas’ + *Kopff* ‘galva’), *Krumfuß Raißis, Klißis* ‘kreivakojis’ Lex 56 (*krum* ‘kreivas’ + *Fuß* ‘koja’), *Rothbart Rutbarydis* ‘rudabarzdis’ Lex 71a (*roth* ‘raudonas’ + *Bart* ‘barzda’), *Rothkelch Rudpilwe* ‘zool. liepsnelė’ Lex 71a (*roth* ‘raudonas’ + *Kelch* [Kehlchen] ‘gerklelė’).

Kiek mažiau žodyne užfiksuota posesyvinių dūrinių, kurių abu dėmenys yra daiktavardžiai: *Geitz Halß Godas* ‘šykštuolis’ Lex 40a (*Geiz* ‘šykštumas’ + *Halß* ‘kaklas’), *Geiffermaul Seilus* ‘seilius’ Lex 40a (*Geiffer* ‘seilės, putos’ + *Maul* ‘snukis, burna’), *Milchmaul Pienburnis* Lex 61a (*Milch* ‘pienas’ + *Maul* ‘snukis, burna’).

Penki posesyvinių dūrinių pavyzdžiai atitinka *skaitvardis* + *daiktavardis* ir *veiksmazodis* + *daiktavardis* modelį: *Dreyfuß Tri Kojis* ‘trikojis’ Lex 24a (*drey* ‘trys’ + *Fuß* ‘koja’), *Einhorn Wienraggis* ‘vienaragis’ Lex 28 (*ein(s)* ‘vienas’ + *Horn* ‘ragas’), *Neunauge dewinakkis* ‘devynakė’ Lex 64a (*neun* ‘devyni’ + *Auge* ‘akis’), *Schlaffbauch Maiguns* ‘miegalius’ Lex 75 (*Schlaff* ‘miegas’ + *Bauch* ‘pilvas’), *Schrey Hals Reksnys* ‘rėksnys’ Lex 77 (*Schrey* ‘rėkimas’ + *Hals* ‘kaklas’).

3.3. Valdomieji dūriniai

Daiktavardinių dūrinių su valdomuoju veiksmažodiniu antruoju dėmeniu *Lexicon Lithuanicum* užfiksuota 34 (2,9 %) (žr. 2 diagramą). Šių sudurtinių daiktavardžių pirmieji dėmenys yra paprastieji žodžiai, išskyrus vieną pavyzdį, kuriam būdinga kitokia struktūra, t. y. pirmasis jo komponentas yra darinys: *See-ligmacher Išganitojis* ‘išganytojas’ Lex 79 (*seel-ig* ‘sielos’ ← *Seele* ‘siela’ + *Macher* ‘darytojas’).

Visi valdomųjų dūrinių antrieji dėmenys yra veiksmažodiniai priesagų vadiniai, pvz.: *Beutelschneid Mazkeninkas* ‘maišadirbys’ Lex 16a (*Beutel* ‘maišas’ + *Schneid-er* ‘siuvėjas’ ← *schneiden* ‘kirpti, pjauti’), *Brieffräger Gromatneβis* ‘laiškanešys’ Lex 20 (*Brief* ‘laiškas’ + *Träg-er* ‘nešėjas’ ← *tragen* ‘nešti’), *Faßbinder Kubillus* ‘kubilų dirbėjas’ Lex 34a (*Faß* ‘kubilas’ + *Bind-er* ‘rišėjas’ ← *binden* ‘rišti, jungti’), *Harpfen Schläger Arpininkas* ‘arfininkas’ Lex 46 (*Harffe* ‘arpa’ + *Schläg-er* ‘mušikas’ ← *schlagen* ‘mušti’), *Leinweber Audejus* ‘audėjas’ Lex 58a (*Lein* ‘linas’ + *Web-er* ‘audėjas’ ← *weben* ‘austi’), *Teich Gräber Kopczus* ‘kūdrų kasėjas’ Lex 86a (*Teich* ‘kūdra’ + *Gräb-er* ‘žemkasys’ ← *graben* ‘kasti’), *Trummelschläger Bubininks* ‘būgnininkas’ (*Trummel* [Tromel] ‘būgnas’ + *Schläg-er* ‘mušikas’ ← *schlagen* ‘mušti’), *Ziegelbrenner Plitininkas* ‘plytdegys’ (*Ziegel* ‘plyta, čerpė’ + *Brenn-er* ‘degėjas’ ← *brennen* ‘degti, deginti’).

Dūriniai su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu *-macher*, taip pat įtraukti ir į šio žodyno sudurtinių daiktavardžių duomenų bazę, nors žodžių darybos, ypač sinchroninės, tyrėjai nėra vieningai sutarę dėl pastarojo vedinio, esančio dūrinių antruoju dėmeniu, savarankiškumo klausimo. Antai, Julia Stepan (2009: 107) ir Brigita Lawrenz (2006: 113) darinius su *-macher* traktuoja kaip veiksmažodinių grupių vedinius, tuo tarpu Sollingas dūriniais laiko visus žodžius, kurių dėmenys užfiksuoti žodynuose kaip savarankiški žodžiai (Solling 2012: 227). Žvelgiant į žodžių darybą diachroniniu aspektu, *-macher* vedinius visgi vertėtų suvokti dar kaip savarankiškus kompozitų dėmenis, juolab kad *Macher* vokiečių kalbos žodynuose randamas kaip atskiras žodis. Nors pavyzdžių su minėtu komponentu *Lexicon Lithuanicum* nėra labai daug, bet keletą jų svarbu paminėti: *Huttmacher Keppurnins* ‘skrybėlininkas’ Lex 51a, *Radmacher Raczus* ‘račius’ Lex 69a, *Siebmacher Rieczus* ‘riečius’ Lex 80, *Tuchmacher Millninkas* ‘milo, gelumbės gamintojas’ Lex 89a, *Uhrmacher Siegorninks* ‘laikrodininkas’ Lex 97a.

4. IŠVADOS

Analizuojant *Lexicon Lithuanicum* žodyno vokiečių kalbos dūrinis nustatyta, kad:

- 1) didžiąją jų dalį sudaro kompozitai su abiem daiktavardiniais dėmenimis (75,7 %). Dūrinių su pirmuoju veiksmažodiniu ir būdvardiniu dėmeniu aptikta mažiau (13,6 % ir 6,9 %). Sudurtinių daiktavardžių su kitų kalbos dalių pirmaisiais dėmenimis yra labai mažai, tik 3,8 %;
- 2) daugiausia dūrinių užfiksuota be jungiamojo elemento (81,2 %), o interfiksacija būdinga 18,8 % žodžių, iš kurių linksniniais elementais jungiami 16,7 %, nelinksniniais – vos 2,1 % dūrinių dėmenų;
- 3) determinatyviniai dūriniai sudaro 95,4 % visų kompozitų, daug retesni yra valdomieji ir posesyviniai, kurių atitinkamai užfiksuota 2,9 % bei 1,7 % žodžių;
- 4) dėmenų darybinės struktūros įvairovė būdinga determinatyviniams dūriniams, pasižymintiems darybiškai skaidžiu vienu iš dviejų kamienų, o valdomųjų dūrinių pirmieji dėmenys beveik visada yra paprastieji žodžiai, antrieji – veiksmažodžių priesagų vediniai;
- 5) daugiau nei iš dviejų dėmenų sudarytų dūrinių žodyne užfiksuota vos keletas, todėl negalima teigti, kad XVII a. ryškėjo daugiakamienių vokiečių kalbos daiktavardžių darybos tendencija, priešingai, daugiakompleksę struktūrą manifestuojantys žodžiai, manytina, sudarė anuomet tik tam tikras išimtis.

ŠALTINIAI

Drotvinas Vincentas (red.) 1987: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

DUDEN 7 – *Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Bibliographisches Institut, 2001.

DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm in 32 Teilbänden (1854–1961)*. Leipzig, 1972. URL: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (2014 05 25).

Frischbier Hermann 1971: *Preussisches Wörterbuch. Ost- und westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*. 1–2 Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.

Pietsch Richard 1991: *Deutsch-kurisches Wörterbuch. Mit einer Einleitung von Friedrich Scholz* (= Schriftreihe Nordost-Archiv 33). Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk.

LITERATŪRA

Citavičiūtė Liucija 2008: Lituanistikos paminklų paieškos užsienio archyvuose ir mokslinėse bibliotekose. – *Senoji Lietuvos literatūra* 25, 251–267.

Citavičiūtė Liucija 2009: Įsiruties apskrities bažnyčių ir mokyklų vizitacijos po tvarkio *Recessus generalis* (1639) reikšmė lietuvių raštijai ir jo vykdytojas Danielius Kleinas. – *Archivum Lithuanicum* 11, 9–62.

Drotvinas Vincentas 1987: „Lexicon Lithuanicum“ – rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas: 1. „Lexicon Lithuanicum“ autorystė, 2. Grafologinis žvilgsnis į žodyną. – *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas*, red. Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslas, 7–23.

Heinle Eva-Maria 2000: Wortbildung des Neuhochdeutschen bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. – Werner Besch, Anne Betten, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (Hrsg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung* 2 Bd. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.2). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1911–1917.

Jarmalavičius Dalius 2014: Janio Langijaus rankraštinio žodyno vokiškosios dalies sudurtiniai daiktavardžiai. – *Baltistica* 49(1), 121–137.

Jarmalavičius Dalius, Stundžia Bonifacas 2015: Morphologische und semantisch-syntaktische Strukturen deutscher, altpreußischer und litauischer Komposita des 15.–18. Jh.s. – Stephan Kessler, Artūras Judžentis (eds.), *Contributions to Morphology and Syntax. Proceedings of the Fourth Greifswald University Conference on Baltic Languages*. Berlin: Logos Verlag, 231–248.

Larsson Helena Jenny 2010: *Nominal Compounds in Old Prussian*. Stockholm: Memento.

Lawrenz Brigit 2006: *Moderne deutsche Wortbildung. Phrasale Wortbildung im Deutschen: Linguistische Untersuchung und sprachdidaktische Behandlung*. Hamburg: Kovač.

Solling Daniel 2012: *Zur Getrennt-, Zusammen- und Bindestichschreibung von Substantivkomposita im Deutschen (1550–1710)* (= Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Germanistica Upsaliensia 57). Uppsala: Uppsala universitet.

Stepan Julia 2009: *Wortbildungsmodelle für Frauen Bezeichnungen im Mittelhochdeutschen und Frühneuhochdeutschen* (= Schriftenreihe Schriften zur Mediävistik 16). Hamburg: Dr. Kovač Verlag.

Urbutis Vincas 1990: (rec.), *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių-lietuvių kalbų žodynas/ Lietuvos TSR MA Centrinė biblioteka. Įvada, žodyno*

teksto transliteraciją ir žodžių rodyklę parengė V. Drotvinas/ Vilnius: Mokslas, 1987. – 568 p. – *Baltistica* 26(2), 183–189.

German Nominal Compounds in Manuscript Anonymous German-Lithuanian Dictionary *Lexicon Lithuanicum* from the 17th Century

SUMMARY

The article describes the German nominal compounds in the manuscript anonymous German-Lithuanian dictionary of the 17th century. The analysis is based on two classifications of compounds. The first classification of German nouns is based on their left-hand members and includes linking elements between them. The second group of the nominal compounds is comprised of words according to the semantic and syntactic interpretation of their constituents. At this point, it is important to determine the detailed word-formation structure of the compositional elements.

The word analysis shows that the majority of words make compounds with two nominal components. The nominal compounds with a verbal or an adjectival constituent as the first component seem to be less frequent. Words whose first constituents are presented by other word types belong to the smallest group of compounds. Only 18.8 % of all investigated German nominal compounds have a linking element.

Regarding the semantic-syntactic characteristics of the constituents, determinatives are most frequent and constitute 95.4 %. De-verbal compounds make up 2.9 % and possessives occur even more rarely – in 1.7 % of the cases. The multi-structural compounds presented by more than two stems make only a minor part of the words under analysis.

Įteikta 2016 m. kovo 30 d.

DALIUS JARMALAVIČIUS

Vilniaus universitetas

Užsienio kalbų institutas

Vokiečių kalbos katedra

Universiteto g. 5 LT- 01513, Vilnius, Lietuva

dalius.jarmalavicius@uki.vu.lt